

ניתוח השיר ממערכי השיעור לפרק שירת המאה ה-20

כתב וערך: המורה אלי פררה

עוד חוזר הנגון / נתן אלתרמן

עוד חוזר הנגון שזנחת לשוא

והדרך עוננה נפקחת לארך

וענן בשמי ואלן בגשמי

מצפים עוד לך, עובר-ארח.

והרוח תקום ובטיסת נדודות

יעברו הכרקים מעליך

וכבשה ואלת תהיינה עדות

שלטפת אותן והוספת לכת —

— שידוך ריקות ועירך רחוקה

ולא פעם סגדת אפים

לחרשה ירקה ואשה בצחוקה

וצמרת גשומת עפצפים.

הנושא העיקרי של השיר, הוא *מוטיב שחוזר הרבה בשירתו של אלתרמן; ההלך הנודד בדרכים. (*מוטיב: ראה במונחים בעמ' 206) יחודו של ההלך בשיר זה, שמצד אחד נדידתו כאילו והיא נצחית. מצד שני, הוא קרוע בתוכו בשל הכמיהה להשתקע ולהתיישב במקום קבוע, בעיר, בבית. מוטיב נוסף החוזר בהרבה משיריו של אלתרמן הוא ה"טרובדור" הנודד. (הזמר-נודד) שר ומזמר שירי-עם, נודד בין ערים וכפרים ומוכר את זמרתו העממית, בכלי נגינה על גבו (בד"כ גיטרה, מנדולינה, אקורדיון וכדומה) הניגון החוזר הוא הזמר, הלחן והמנגינה שנושא עמו הטרובדור.

***הערה קצרה:** הרבה מפרשים את השיר כשיר ארס-פואטי, ואין דעתי כך! (להגדרת המושג "יצירה-ארס-פואטית" ראה בפרק השירה את הקישור; "מונחים ומושגים בשירה, כאן באתר) אין בשיר שום סימוכין להגדירו כשיר ארס-פואטי מן הטעם הפשוט: אין בשיר מילה המתייחסת לקתיבה השירית, לפיוט ולחרוז, למילה הכתובה, או לקריאת השיר ע"י הקוראים וכדו'. המילה היחידה עליה נשענים אלה המגדירים אותו כשיר ארס-פואטי הוא הביטוי: "עוד חוזר הנגון" אולם הנגון כאן בשיר מתייחס ללחן, למנגינה, למלודיה, לזמר העממי. לא רק זאת אף זאת, אי אפשר להגדירו כשיר ארס-פואטי בהסתמך על מילה אחת בלבד. בניתוח שיר יש לציין מספר מוטיבים חוזרים כדי ליצור ליכודיות של נושא השיר, להגדרת השיר ולדרכי העיצוב שלו. מילה אחת בשיר אינה מהווה סימוכין לכך. מה עוד שהיא מכוונת לתחום אחר באומנות ולא לשירה.

בית א'

מתאר את ההלך הנודד בדרכו, כשהוא מעלה בזיכרונו את העבר, את החוויות של העבר במקום ממנו בא, מביתו הקבוע שעזב. המקום אשר ממנו ספג את המנגינות, שירי-זמר, סיפורים, תמונות ופולקלור עממי. זהו עבר אשר נדמה כאילו נשכח, נזנח, אבל זה חוזר אליו: "עוד חוזר

הניגון שזנחת לשווא". כלומר : הניגון הוא סימבול של כל אותם חוויות-תמונות-מנגינות, ריחות וזיכרונות מהמקום ממנו יצא. הניגון כאן נתפס כ*מטאפורה לכל אותם זיכרונות ומראות שזנח והחל לנדוד בדרכים, אבל הם אינם עוזבים אותו, הוא זנח אותם לשווא. הם תמיד יחזרו אליו. הבדידות של ההולך בדרך, מומחשת ע"י התיאור של ההלך הנמצא בין הענן בשמים והעץ שמתחת. הדרך ארוכה מצד אחד והבדידות של ההלך הנווד מתוארת, כאחד שנמצא בין השמים ובין האילן שבצדי הדרך : "וְעַנְן בְּשָׁמַיִם וְאֵילָן בְּגִשְׁמָיו". השמים ממעל, ומתחת נמצאת הדרך עליה הוא הולך, כאשר מצידיה האילן ספוג-הגשם, וביניהם ההלך הנווד והבווד. והדרך ארוכה ולא נגמרת, כאילו ללא סוף : "וְהַדֶּרֶךְ עוֹדֵנָה נִפְקַחַת לְאֶרֶץ" הדרך עודנה נפקחת. היא עוד נמשכת ונשרכת לפני ולאוור, כמו במבט פרספקטיבי אל האופק. הביטוי : "מִצְפֵּים עוֹד לְךָ, עוֹבֵר-אֶרֶץ". ז"א : דרך ארוכה עוד מצפה לך, יש עוד דרך ללכת. "עובר אורח" כביטוי לאדם שנווד, עובר ממקום למקום. עוצר לזמן קצוב, מתארח לרגע, וחוזר שוב אל הדרך, אל הנדוד.

בית ב'

בבית זה עוצמת הבדידות והעצבות של ההלך הנווד מתעצמת בגלל אוירת החורף בו. התיאור הוא בשימוש במטאפורה כפולה : א. "וְהָרוּחַ תְּקוּם וְכִטְסֵת נְדָדוֹת" ב. "יַעֲבְרוּ הַכְּרָקִים מֵעֵלְיֶךָ". שני הגורמים ליצירת אוירת החורף : הרוח והברקים בוודאי שנותנים את התחושה של האדם שהולך בדרכים, וגשם יורד עליו והוא בודד בדרכו. הרוח קמה במובן של רוח סערה. הרוח מצד אחד והברקים מצד שני, מטלטלים אותו כמו נדנדה המוטסת בכוח-הרוח, מעלה ומטה. החצי השני של הבית מתאר את מצבו הנפשי של הדובר הנמצא בין הפטיש והסדן. מצד אחד הוא מלטף את הכבשה, אבל באותו זמן הוא מלטף גם את האיילת. אלו הן שתי חיות רכות, אינן טורפות, אבל הכבשה היא בהמה מבוייטת, היא סמל של בית, של מקום קבוע, מקום חם. מנגד, האיילת היא חיית-בר הנמצאת בטבע. היא חופשית. היא מלטף את שתיהן : הוא רוצה את שתיהן ואת מה שהן מסמלות ; הבית הקבוע אותו עזב והתחיל לנדוד בדרכים, וגם את האיילת, המסמלת את הטבע החופשי בו הוא מהלך. לכן, הניגון שזנח, (כמטאפורה לזמירות, לבית, לתמונות, לריחות לניגונים) "הניגון" הזה, אינו מרפה ממנו, "זה תמיד חוזר אליו" : הניגון שזנח לשווא... אבל הוא ממשיך ללכת. בסוף בית ב' יש שני קווים מפרידים ובראשיתו של בית ג' יש גם שני קווים מפרידים. מבחינה טכנית המשורר יוצר כאן *פסיחה (*פסיחה, גלישה : ראה במונחים לשירה בעמ' 32) יש כאילו המשכיות בין סוף בית ב' לבית ג' : "שְׁלֹטְפָּתָ אוֹתָן וְהוֹסֵפֶת לְכַתּוּבָה" (כאן באה הפסיחה, מסוף בית ב') _ _ "שְׁדִיךְ רִיקוֹת וְצִיֵּךְ רְחוֹקָה". (לתחילתו של בית ג')

הפסיחה הטכנית הזאת אומרת שההולך הרוצה את שני העולמות עולם הטבע, החופשי שמסמלת האיילת, ואת העולם ה"ביתי", הקבוע בעיר ההולדת, שמסמלת הכבשה המבוייטת, הוא ממשיך בדרכו. הוא נשאר בעצם ב"ידיים ריקות" אין לו את זה ולא את זה, העיר נשאר רחוקה ובלתי נתפסת, וגם לא את הבית אותו עזב. בית שאותו הוא מעריץ וסוגד לו. ה"בית", שבא לידי ביטוי במילים : "לְחַרְשָׁה יִרְקָה וְאִשָּׁה בְּצַחוּקָה". החורשה, הגן, החצר של הבית, ובו, בבית זה, אישה בצחוקה. סמל הביתיות והחמימות שאישה בצחוקה ממלאת בו את ההווי של קן חם ואוהב.

בית ג'

התוצאה של הקרע הנפשי הזה ; בגלל שהוא מצוי בין שני העולמות. מצד אחד הוא סוגד לאותם סמלים, המייצגים עולם קבוע ומיושב: הכבשה עדה שליטף אותה יחד עם האיילת, הוא סוגד ל"חורשה ירוקה ואשר בצחוקה". מצד שני הוא שבוי באופי שלו, לאופי הנווד שבו. התכונה הזאת לא נותנת לו לממש את הכמיהה שלו לעיר הרחוקה לאישה בצחוקה ולחורשה הירוקה. ואפילו לצמרת גשומת-עפעפיים. זה צירוף-לשוני מפתיע ומטאפורה מעניינת: "נְצַמְרָת גְשׁוּמַת עֶפְעַפִּים": ניתן להסביר אותה כצמרת של עץ המתוארת כצמרת שזולגת דמעות כמו: "הערבה בוכיה". זהו עץ שניתן לומר עליו, שהוא "אילן מבוית". ובכן גם למטאפורה זו יש קשר לכמיהתו לבית, לאותו מקום וניגון שזנח לשווא, ולכן הניגון חוזר אליו.

דרכי העיצוב בשיר : (עיצוב, ראה הסבר מפורט במונחים לשירה בעמ' 36)

- א. מוטיב ההלך הבודד, הנווד בדרכים. (הטרובדור)
- ב. כותרת השיר: ה"ניגון החוזר": כמוטיב מוביל לנושא השיר.
- ג. ***התמונה הציורית** של ההליכה בדרכים ובשבילים בטבע החופשי, שם הולך ומתבודד ההלך, בגשם וברוח. **מוטיב** הדרך המסמל את אורח חייו של ההלך. הדרך האין-סופית שאינה נגמרת.
- ד. הכבשה (החיה המבויתת) והאיילת (חיות הבר בטבע החופשי) כסמלים למאווים של ההלך.
- ה. ה***תמונה הציורית** המבטאת את הכיסופים של ההלך: חורשה ירוקה ואישה בצחוקה.